

mögött, hogy Bleriot bemutatója és a holdra szállás között mindössze ötvenhét év telt el. (Az ember mint lehetőség egyik alapgondolata lett a már emlegetett *Föld, föld!*... című, ekkor még készülő kötetének.)

Saját életére vonatkoztatva a múltó idő a legfájdalmasabb emlékekkel szembesítette: Kristóf fia halálával. Gyakorlati teendők is kapcsolódtak a gyászhoz, mert nem csak az járt a fejében, hogy huszonnyolc éve temette el gyermekét, hanem az is: „Két év múlva át kell hantolni a sírt.” Magyarországon, Budapesten. Nevelt fia, az időközben felnőtt János, Amerikában maradt, ő nagyon hiányzott az írónak olaszországi éveiben. Apa és fiúk tragikus kettősei is Márai élete. A hiány különböző alakváltozatai. (*Helikon*)

BOD PÉTER

Harc az apa árnyékában

HÁY JÁNOS: NAPRA JUTNI

A *Napra jutni* Háy korábbi műveinél személyesebben, de talán még az eddigiek-nél is szikárabb nyelven mesél történeteket vidéki gyerekkorról, apák és fiúk mitikus küzdelméről. „A gyerek” nevelődésének mozzanatait ezúttal addig követhetjük nyomon, amíg végül gimnazistaként el nem hagyja szülőfaluját.

A könyvfesztiválra 2014 áprilisában megjelent kötet egymáshoz lazán kapcsolódó novellák sorozatából épül fel, de inkább regényként olvasható. Három nagy részből áll. Az első, az *Apák*, egyetlen lírai novellába sűrítve festi meg a következő novellák háttérét, összefoglalva egy mitikusnak is tekinthető alaptörténetet. Az *apa fia* című rész harminchat novellát ad közre, amelyek a gyerek nevelődését kísérik végig harmadik személyben, de a gyerek nézőpontjából láttatva a falu vilá-gát. A gyerek nézőpontja mögött azonban jelen van egy kívülálló felnőtt látószöge is. Ez a kettősség ironikus színezetet kölcsönöz a szövegeknek, és feltárja a falu hétköznapijainak abszurditását. A mű végén a *Családállítás* a szülők és nagyszülők nézőpontjai által értelmezi át az első két részt.

A regény nyelve lecsupaszított és töredékes. Háy műveiben eddig is meghatá-rozó szerepet játszott a rontott nyelv, a szikárság, de a *Napra jutni* esetében talán még erősebben érvényesül. A párbeszédet jelző gondolatjelek például még a ko-rábbi kötetekből átvett szövegek esetében is elmaradnak (*Csöpi*). A szöveg az élő-beszéd spontaneitását idézi fel, ugyanakkor hangsúlyozottan konstruált nyelv, amely paradox módon a nyelv hiányát érzékelteti. Ahogy Horváth Csaba írja: „Lát-szólag társadalmilag és művelődésszociológiailag jól definiálható stiláris szintet idéz meg, valójában rendkívül szerkesztett, mesterséges nyelvet hoz létre, mely-ben éppen a nyelv és a nyelvtelenség összekapcsolásával megteremtett feszültség a meghatározó.” (Horváth Csaba: *Van-e élet a posztmodern után?*, Alföld, 2012/5, 105.)

Az *Apák* című bevezető rész az apa és a fiú mitikus küzdelmének leírásával előrevetíti a későbbi novellák által kibontott alaptörténetet. A családi kapcsolatok mitikus szintre emelése az *Istenek* című verseskötethez is köthető. Ebben a rész-

ben a felnőtt nézőpontja érvényesül, aki visszatekintve beszél a gyerekkoráról, majd saját fiával átélte tapasztalatairól. Az apa és a kisgyerek eleinte egységben vannak. Az apa jelenti az erőt, a tudást és a biztonságot a gyerek számára, tekintélye megingathatatlan: „Azt érdemes szeretni, amit ő szeret, mert az a jó.” (7–8.) Az idő múlásával azonban megbomlik ez az egység, a gyerek kezdi felfedezni saját különálló identitását, ami konfliktusokat okoz. Az apa által meghatározott rendben a különbözőség rendbontásként jelenik meg. Apa és fiú egységének kérdése, valamint az apa által képviselt rend és annak hiánya (az apa három napos távolléte) bibliai szöveghelyekre utal, kibillentve azokat a megszokott értelmezési keretből: „Az apa az apában volt, a gyerek a gyerekekben.” (9.) „Az apa végül hazajött, mert harmadnapra visszaáll minden világokban a rend.” (8.) Az apa a gyerek másságának felfedezésével hirtelen megérzi a család súlyát, amely az ő hátát nyomja. A családfő korábban biztonságot adó tekintélye pedig elviselhetetlen teherré válik a fiú számára: „Érezte, hogy nem képes megmozdulni, ott nehezedik rá a világot megmutató apa, és ő görnyedezik.” (200.) A gyerek különválásával az apa idegen erővé válik, amellyel meg kell küzdeni. Bár eleinte úgy tűnik, hogy a gyerek fog alulmaradni, a harc a fiú győzelmével és az apa halálával végződik. A küzdelem leírása párbeszédet folytat Freud és Nietzsche sokat idézett gondolataival: az apa (vagy Atya) halála a fiú számára a szabadságot, az önálló élet lehetőségét jelenti. Ez a harc generációról generációra ismétlődik, és ha a fiúnak sikerül elindulnia a saját útján, akkor a küzdelem az apa vereségével végződik.

A regény címe arra a pillanatra utal, amikor a fiú kilép az apja (ezúttal szó szerint is értendő) árnyékából: „Még lett volna módom visszarántani, de nem tettem semmit, csak néztem utána, hisz apa csak az lehet, aki egyszer megvállik fegyverétől és hagyja a fiát a napra jutni.” (12.) Az apa végül belefárad a küzdelembe, a fiút pedig elvakítja a hirtelen ráömlő világosság. A könyv sárga borítóján egy kisgyerekről készült fekete-fehér fotó látható. Talán Háty János gyerekkori képe. Ebben az esetben fel kellene idéznünk Láng Zsolt írását (*Levehetetlen tekintet*, Látó, 2014/05), amelyben Háty János *A mélygarázs* című művét a *Nincstelennel* veti össze. A *Napra jutni* esetében Borbély Szilárdhoz hasonlóan Háty is megszegi a személyes szféra és a regényvilág elválasztásának konvencióját. A *Napra jutni* és a *Nincstelennel* rengeteg párhuzamot mutat, nem csak a távolságtartó elbeszélésmód, a személyes ihletettség és a vidéken eltöltött gyerekkor témájának tekintetében.

A második rész (*Az apa fia*) novelláiban vissza-visszatérnek az apával való egység és a küzdelem motívumai, de ezúttal inkább a gyerek nézőpontja érvényesül. Ahogy a gyerek felnő, Háty János szavaival „asszimilálódik” a felnőtt létbe: „Az asszimiláció számomra általánosan jelenti azt, miképpen tudsz egyik közegből a másikba bekerülni, hogy az új közegben úgy tudd megmutatni, ki voltál valaha, hogy ne szakadjon le rólad a múlt. Mindannyian asszimilánsok vagyunk. Nemcsak akkor, amikor vidékről Budapestre kerülünk, asszimilánsok vagyunk akkor is, amikor kamaszból felnőtté leszünk.” („*Mindannyian asszimilánsok vagyunk*”. *Beszélgetés Háty János íróval*, Helikon, 2012. február 10., 2.) Az asszimiláció azonban fájdalommal jár. A regényben a nevelődéshez az állatok idomítása, a domesztikáció kapcsolódik, a felnőtt lét pedig az igavonó barmok életéhez hasonlít: „A lovaknak is milyen nehéz, gondolta, húzni az ölfákkal megpakolt szekeret le az er-

dőből, persze ők állatok, gondolta a gyerek, s hogy mit mondott a tanító néni két napja az olvasásórán.” (43.) Az állatokkal való kegyetlen bánásmód végig fontos szerepet játszik a regényben, és szorosan összekapcsolódik az emberi sorsokkal, a 20. század történelmi eseményeivel. A *disznó kicsi darabja* című novellában a disznóvágás leírása után egy szürreális képsor érzékelteti a falu múltjával kapcsolatos nyomasztó hallgatást: „Mintha egy nagy fedél lenne a falu fölött, gondolta, a megfagyott büdös levegő, ami nem engedi kijutni a sok-sok megölt disznó lelkét. Lehet, már évszázadok óta itt vannak. Itt sűrűsödnek a falu fölött, és hiába jön a karácsony, nem töri át az angyal ezt a fedőt. Csak az elpusztult állatok lelke van ott a karácsonyfa körül, ők hoznak ajándékot, ők hallgatják meg a Mennyből az angyalt, ők töltik meg éjféle misén a templomot, ők őrzik az álmát, mikor végre lefekhet mise után.” (71.) Az állatok fájdalma összekapcsolódik a nevelésnek alávetett gyerek fájdalmával, Krisztus szenvedésével és a 20. századi történelmi traumákkal is. A *Kik azok a* című novellában egy falubeli holokauszt-túlélő hasonlítja a malacok felvásárlását és vágóhidra szállítását a deportálásokhoz: „pont olyan volt, amikor felhajigálták őket a teherautóra, aztán Ipolyságon, ami a második bécsi döntésnek köszönhetően ismét hazánk része lett, a kisváros vasútállomásán bevagonírozták a különböző falvakból odaszállított embereket, hogy az olyan volt, amilyenek most a malacok.” (88.) A szöveg távolságtartó ironiával mutat rá annak az ideológiának az abszurdítására, amely nem tett különbséget ember és állat között, ugyanakkor felteszi azt a kérdést is, hogy van-e jogunk tárgynak tekinteni az állatokat. A Trianonnal kapcsolatos közbevetés tovább fokozza a szövegben rejlő belső feszültséget. A gyerek nevelődésének háttérben intenzíven jelen van a 20. század történelme, leginkább ellentmondásos, abszurd történetfoszlányok formájában. Ilyen például az apa belépése a téeszbe, majd a kommunista pártba; a nagyapa részvétele a II. világháborúban, majd a hadifogság, amelyhez a marhavagonok toposza kapcsolódik; vagy a „csehszlovák” rokonok látogatása, „akik teljesen magyarok voltak, annak ellenére, hogy csehszlovákok” (165.).

Ahogy a gyerek felnő, rá kell ébrednie, hogy a falu világában nincs rá szükség. A szégyen alapvető élménye tanítja meg a falusi társadalom szabályainak betartására, amelyeket egyrészt a kollektív büntetésként megélt néphagyomány és a testiséget csírájában elfojtó vallás, másrészt a kommunista ideológia határoz meg. A falu világrendje a túlélést szolgálja, és a túlélés záloga a munka: „Az apám is ezt mondta mindig, nekünk az jár, ami jut. S azt is csak akkor kapjuk meg, ha eleget dolgozunk” (245.). A világrendet meghatározó hierarchia már az óvodások között jelen van, majd az iskolában tovább erősödik. A foci is csak a gyerekek hierarchiában elfoglalt helyét teszi még nyilvánvalóbbá, a ranglétra legalján lévők pedig folyamatos megszégyenítésnek vannak kitéve. A gyerekek világában uralkodó szabályokra kihat a szüleik pozíciója is. A falubeli hierarchia csúcsán az igazgató helyezkedik el, aki a pozíciójából adódó „természetes igazságossággal” minden útjába kerülő gyerekeknek lekever egy pofont. Az egyenlő bánásmódot végül is csak a halál biztosítja a falubeliek számára.

Háy János korábbi műveihez hasonlóan ebben a regényben is fontos szerepet játszik a vidék és a város szembeállítása, amelynek sematizmusa abból fakad, hogy a gyerek esetében a vidékről való elköltözés egzisztenciális problémává emelke-

dik. A gyerek kilépése a falu világából az apával folytatott mitikus küzdelem része, a távozással a fiú önálló létezése kezdődik el. A város a gyerek nézőpontjából a szabadságot jelképezi, de a novellákban ez a látásmód ironikus színezetet kap: bár az apa elmondása szerint a Jézuska Budapesten lakik, a pesti rokonok látogatása sejteti, hogy a városban sem olyan egyszerű az élet.

A gyerek születésétől fogva más. Az anya ennek okát abban keresi, hogy ő mindig is lányt szeretett volna: a gyerek érzékenysége nem felel meg a férfiakkal kapcsolatos nemi sztereotípiáknak. A kisfiú a faluban nő fel, mégsem tud beilleszkedni a helyi társadalom rendjébe. Ahogy Pogrányi Péter írja: „már akkor elvágódik, amikor azt sem tudja, hogy van máshol” (*Lebetonozott életek*, Élet és Irodalom, 2014 július 18., 21.). Némileg ki is billenti a gyermeki nézőpont hitelességét, hogy a gyerek ennyire független tud maradni attól a világtól, amelybe beleszületett: undorodik a húslevestől, fél a kakastól, sajnálja a levágásra ítélt disznót, nem élvezi a cirkuszt. A faluban alapvetően idegenként mozog, mintha már kezdettől fogva arra készülne, hogy elmenjen. A kisgyerek szemében még szürreálisnak tűnik a falu élete, minden az újdonság erejével hat rá, valóságának határai bizonytalanok: retteg a mikulásoktól, a szellemektől és a nagyapa által mesélt történetek miatt úgy emlékszik, hogy ő is harcolt a háborúban. De ahogy a falu ismerőssé válik a növekvő gyerek számára, új világok után kezd kutatni. Föld alatti városokat fedez fel, elvegyül a mesebeli emberek színes forgatagában, és hősiezen kiszabadítja az új tanítónénit a török rabságból.

Mintha a város után való vágyódás is egy hasonló, képzelt valóságot nyitna meg a fiú előtt. A városhoz kötődő új identitás, a szabadság jelképe a farmer, a hosszú haj és a rock'n roll. A faluból való távozás azonban nem jelenti egyúttal a városban való otthonosságot is. Aki a faluból elmegy, a városiak szemében mindig vidéki marad: „Mi nem látjuk rajtuk, [...] de Pesten mindenki tudja, hogy betolakodók, hülye vidékiek, hiába csinálnak úgy, mintha nem” (164.). Miután a gyerek már nem fér el a szülei közt az ágyban, egy ablaktalan szobában kap helyet. Eközben órák hosszat ül a konyhaablak előtt, és néz kifelé. Nézi a fények villódzásán át azt, ami a többieknek semmit sem jelent, és felépíti magában azt a világot, amelyben szeret élni. A faluban ez a „haszontalan” időtöltés nem elfogadott. Az apa esetében ugyanez a magatartás a betegség, a halál előjele: „most pont azt a világot nézi, gondolta, holott épp ellenkezőleg, az apa nem látott semmit, ahogy a keze, a lába, a szája, a tekintete sem kapaszkodott már semmibe” (227.).

A *Családállítás* címe egy pszichoterápiás módszerre utal, amely a családi háttérhez kapcsolódó traumákkal foglalkozik. Az utolsó részben négy családtag, az apa, a nagymama, a nagyapa és az anya mondja el saját történetét első személyben. Nézőpontjaik árnyalják, átértelmezik, történelmi távlatokba helyezik a gyerek látószöge által meghatározott novellákat. Az ő nézőpontjából nem volt látható az a harc, amelyet a szülők saját szüleikkel vívtak meg. Bár eredetileg mindketten el akartak menni, végül elfogadták a falu világrendjét: maradtak, dolgoztak és túléltek, hogy a gyerek majd egyszer elmehessen a faluból. Aztán a gyerek elment, és hiányt hagyott maga után, de lehetőséget kapott arra, hogy kilépjen a falu életét meghatározó sorsszerűségből. (*Európa*)